

КЛАСТЕРЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА РИВОЖЛАНТИРИШ БЎЙИЧА УСЛУБИЙ МИНТАҚАВИЙ ХУСУСИЯТЛАР

Садулла Аvezбаев

и.ф.д., проф “ТИҚХММИ” Миллий тадқиқот университети

Санобар Абдуқодирова

таянч докторант “ТИҚХММИ” Миллий тадқиқот университети

Аннотация: Мақолада кластерларни ташкил этиш ва ривожлантириш бўйича услубий минтақавий хусусиятлари келтириб ўтилган.

Калит сўзлар: кишлоқ хўжалиги, минтақа, лойиҳа, агрокластер, меҳнат ресурслари, инновация.

Альфед Маршалнинг XIX аср охирида ёзилган “Иқтисодиёт принциплари” номли асарида ихтисослашган тармоқ-соҳаларининг алоҳида ҳудудларда уйғунлашиши тўғрисида фикр-мулоҳазалар қабул қилинган. Унинг илмий хулосалари бўйича ихтисослашган фаолият юритувчи субъектларнинг ҳудудий уйғунлашуви қуйидагича асосланади:

- малакавий меҳнат ресурсларининг борлиги;
- таъминотчи ва қўшимча соҳаларнинг ўсиши;
- турли хил корхоналар ишлаб чиқариш жараёнларининг турли бўғинларига ихтисослашувнинг мавжудлиги.

Маълумки “кластер” тушунчаси кўплаб соҳаларда қўлланилади:

- математикада кластерли таҳлил кўп ўлчовли объектларни гуруҳлаш усули сифатида қўлланилади, бунда индивидуал кузатувлар натижаларини мос геометрик бўшлиқ нуқталари билан тақдим этиш, сўнгра гуруҳларни ушбу нуқталарнинг «дасталари» сифатида танлашга асосланади;

- физикада бу элементар заррачаларнинг ўзаро боғлиқ гуруҳидир;
- кимёда - бир нечта атом ёки молекулаларнинг мураккаб бирикмаси;
- тилшуносликда - бир-бирига яқин бўлган, шунингдек, битта тилнинг шевалари ёки қўшимчалари, аммо этник, тарихий ёки сиёсий сабабларга кўра, унинг таркибий қисмлари (тўлиқ ёки қисман) бир-бирига яқин бўлган иборалар тўплами;

- информатика ва ҳисоблаш технологиялари соҳасида - бу биргаликда ишлайдиган, ягона ягона ҳисоблаш ресурсини яратадиган ва битта компьютерга эга бўлиш хаёлини яратадиган ўзаро боғлиқ компьютерлар гуруҳи.

Ушбу ҳодиса кўплаб мамлакатлар иқтисодиётида кенг тарқалганига қарамай, кластер шаклланишининг моҳияти ҳали тўлиқ тушунилмаган ва очилмаган. Терминни бошқа фанлардан қарз олиш, уларнинг табиатидан қатъи назар, барча кластер тузилмаларига хос бўлган маълум умумий хусусиятлар, пайдо бўлиш шартлари ва

ривожланиш қонуниятлари мавжудлигини ҳам тахмин қилади. Улар "жонли ва жонсиз табиатда, шунингдек жамиятда универсал кластерлаш жараёнларининг намоён бўлиш шаклларида бирийдир"

Бир хил (муस्ताқил, изоляция қилинган) объектлар маълум тортиш кучлари таъсирида гуруҳланганида, бундай бирлашма уларни маълум бир белгиланган параметрларга мувофиқ буюртма қиладиган математик усул сифатида кластерлаш натижаси бўлиши мумкин. Бундай ҳолда, биз таркибий қисмларнинг бирлаштирилиши ҳақида эмас, балки мавҳум гуруҳлаш тўғрисида гаплашишимиз мумкин. Объектив кластер жараёнлари ўз-ўзидан пайдо бўлган ассоциация сифатида, бир хил объектларнинг бирлашиши объектив ҳақиқатда содир бўлади. Шу сабабли, билим илмий фанларда ишлатиладиган мавҳум ва табиатда юзага келадиган ва физика, кимё, биология, социология томонидан ўрганилган табиий кластерларнинг пайдо бўлишига олиб келадиган объектив кластерлаш жараёнларини ажратиш кўрсатиш керак.

- Цихан Т.В. Кластер - бу бир-бирининг рақобатбардошлиги ўсишига ўзаро хисса қўшадиган, бир-бири билан чамбарчас боғлиқ бўлган тармоқлар бирлашмаси.

- Мигранян А.А. Кластер - бу энг самарали ва ўзаро боғлиқ бўлган иқтисодий фаолият турларининг концентрацияси, яъни бутун иқтисодий тизимнинг "олтин бўлими" ни ташкил этадиган ва саноат, миллий ва жаҳон бозорларида рақобатбардош позицияларни таъминлайдиган муваффақиятли рақобатдош фирмаларнинг ўзаро боғлиқ гуруҳлари тўплами.

- Waits M. Кластер деганда бир-бири билан иқтисодий фаолият олиб борадиган, умумий технологиялар ва инфратузилмани қўллаб-қувватловчи ўзаро боғлиқ тармоқларда рақобатдош фирмаларнинг географик концентрацияси тушунилади.

- Swann P. ва Prevezzer M. Кластерлар - бир хил географик ҳудудда жойлашган бир хил саноат доирасидаги фирмалар гуруҳлари.

Кластерларга хос бўлган хусусиятларни ва уларни фазовий локализациянинг бошқа шаклларида, фирмалар кластерларидан ва улар билан боғлиқ жараёнлардан ажратиш турадиган хусусиятлар тўпламини тақдим этиш зарур. Кластернинг умумэтироф этилган таърифи мавжуд эмаслиги сабабли, «кластер» ва "кластер шаклланиши" тушунчаларини бир-биридан ажратиш жуда қийин. Бизнинг фикримизча, агар кластер барча керакли хусусиятларга тўлиқ эга бўлса, унда кластер шаклланиши - уларнинг фақат бир қисми. Шу нуқтаи назардан, ушбу тушунчаларни ажратиш кўрсатиш мақсадга мувофиқ хисобланади.

Кейинги вақтда кластер назарияси ўз олдида турли хил мақсадларни қўйиш ва уларни амалиётда қўллаш орқали оммалашиб бормоқда. Баъзи қарашлар кластерлаш сифатини ўз олдида географик жойлашувни бирламчи қўйишса, бошқалари тармоқни, яна бошқалари эса инновацияларни қўяди.

Британиялик назарийчилар (Ж.Даннинг, К.Бримэн, Ж.Хамфрилар) фикрича, кластер – ўзаро ҳамкорликдаги институтлар тизими сифатида иқтисодийнинг асосини

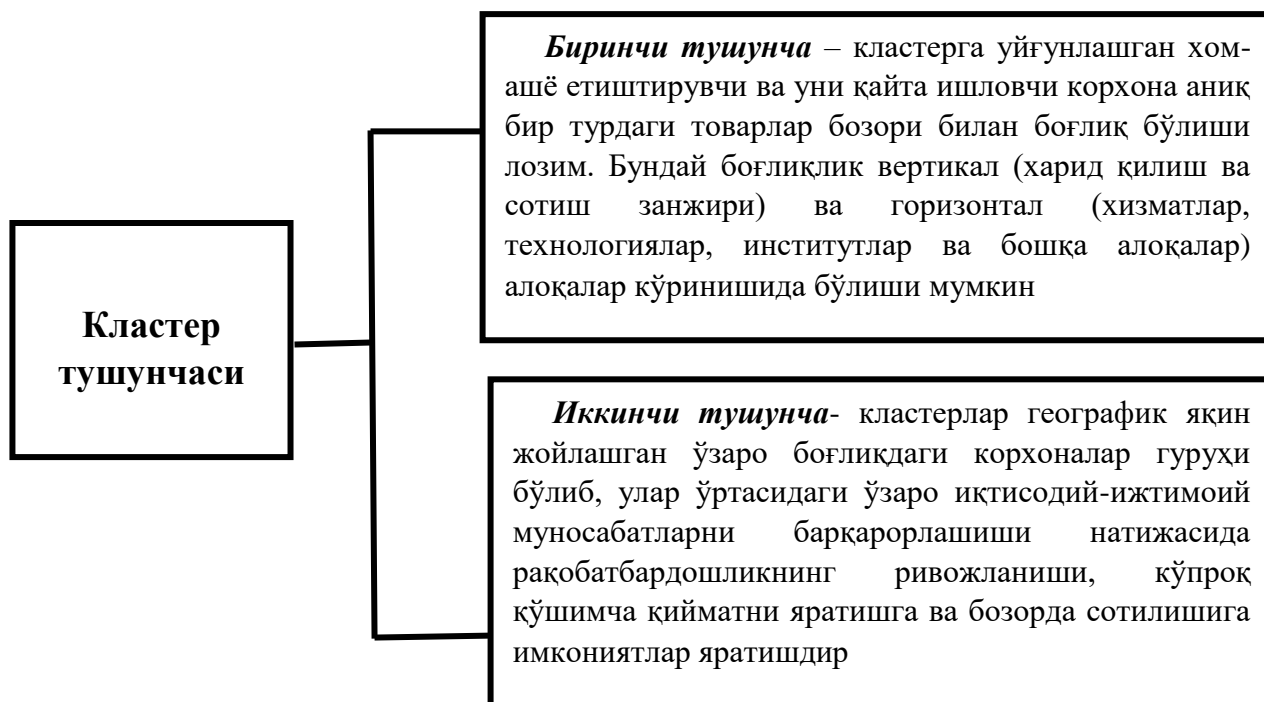

белгиловчи институционал назариядир. Бу ҳолатда кластернинг ўзига замонавий институт сифатида қаралмоқда.

Скандинавиялик олимлар (Б.Лундваль, Б.Йонсон, Б.Асхайм, А.Изаксон)-кластернинг эволюцион ривожини бир қатор босқичлардан ўтганлигини таъкидлашади.

Кластерлар назарияси рус олимлари Ю.С.Артамонова, Б.Хрусталева ва бошқалар томонидан ҳам ўрганилган ва амалиётга тадбиқ этиш бўйича лойиҳалар ишланган.

Бизнинг назаримизда кластер назариясининг ривожланишини ўрганиш натижасида унга икки кўринишда таъриф бериш мумкин (1-расм).

1-расм. Кластер тушунчаси таърифлари

Кластер тушунчасига берилган тавсифларда асосий урғу сифатида корхоналар ва ташкилотлар ўртасидаги ўзаро ҳамкорлик кластерларнинг иқтисодий самарадорлигини таъминлайди деган тушунча ётади. Ушбу назарий таърифларни янада такомиллаштириш ва кенгайтирилган ҳолда умумлаштириб, қишлоқ хўжалигида “агрокластер-қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш, қайта ишлаш ва сотиш жараёнларини ягона занжирга бирлаштириш ва юқори технологик инновациялардан фойдаланиш орқали қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ички ва ташқи бозорда рақобатбардошлигини ошириш, қишлоқ жойларда инфратузулма мажмуини шакллантириш ва ривожлантириш, қишлоқ аҳолисининг иш билан бандлиги даражаси ва даромадларини ошириш ҳамда экологик муҳитни яхшилашга қаратилган фаолият юритувчи хўжалик юритиш субъектидир” деган хулосага келиш мумкин.

Бу агрокластернинг фаолияти қуйидаги йўналишларда олиб борилади:

-мева-сабзавот етиштириш бўйича илғор хорижий тажрибаларни ўрганиш асосида улардан ҳудудий шароитларда кенг фойдаланиш ҳамда мева-сабзавотчилик соҳасига кластер тизимини жорий қилишда хорижий мутахассисларни жалб қилиш;

-ташқи бозор талабига тўлиқ жавоб берадиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш, истиқболда уларнинг селекцияси ва уруғчилигини мамлакатимизда ўзлаштириш ва ривожлантириш;

-серҳосил мева-сабзавот экинларини экиш, маҳсулот етиштириш, сақлаш, қайта ишлаш ва сотиш жараёнини тўлиқ қамраб олувчи тизимни, шунингдек замонавий инновацион, ресурс тежайдиган технологияларни мева-сабзавот маҳсулотлари етиштириш жараёнига жорий қилиш ва фитосанитария қоидаларига риоя қилиш тавсия этилган.

Давлат кластер сиёсатининг мақсади ривожланишнинг кластерли моделини жорий қилиш воситасида агросаноат мажмуаси иқтисодиётнинг рақобатбардошлик даражасини ошириш учун шароитлар яратиш ҳисобланади. Ушбу мақсадга мувофиқ давлат агрокластер сиёсатининг қуйидаги вазифалари белгилаб берилиши лозим:

-агрокластерларни ривожлантириш соҳасидаги фаолиятни тартибга соладиган меъёрий-ҳуқуқий базани шакллантириш;

-агрокластерларни шакллантириш ва ривожлантириш учун устувор йўналишларни белгилаш ва АСМнинг кластерли ривожланиш соҳасида мониторингни амалга ошириш;

-агрокластерларни ривожлантириш масалалари бўйича мутахассислар ва раҳбарлар профессионал тайёрлаш учун шароитлар яратиш;

-агрокластерли ташаббуслар ва лойиҳалар ишлаб чиқиш ва амалга ошириш учун шароитлар яратиш;

-АСМни ривожлантиришнинг кластерли моделини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимини шакллантириш ва унинг фаолият юритишини таъминлаш.

Агрокластерларнинг шаклланиш босқичлари давомийлиги кўп томонлама ресурсларнинг мавжудлигига, асосий иштирокчиларнинг манфаатдорлик даражасига, институционал муҳитнинг ривожланганлик даражасига боғлиқ. Юқорида айтиб ўтилганлардан келиб чиқиб, кучли агрокластерларни ажратишнинг қуйидаги алгоритми таклиф этилади:

- товарларнинг истиқболли турларини аниқлаб олиш, яъни минтақадаги АСМ корхоналари томонидан ишлаб чиқариладиган истиқболли маҳсулот турлари орасидан маҳсулот экспортида уларнинг улушини таҳлил қилиш асосида;

- АСМнинг рақобатбардош маҳсулотларининг жаҳон бўйича ишлаб чиқариладиган ҳажми ва нархлари динамикасини ўрта ва узоқ муддатли башорат қилиш;

- кластер ядросини ташкил этишга қодир бўлган корхоналарнинг фаолияти самарадорлигини аниқлаб олиш (истиқболли маҳсулотларни ишлаб чиқариш);

- кластерни ривожлантириш учун зарур ресурсларни белгилаб олиш. Танланган ҳудуд доирасида жойлашган истиқболли маҳсулотлар ишлаб чиқарадиган корхоналарнинг хомашё, молиявий ресурслар, ишлаб чиқариш кучлари ва бошқалар билан таъминланганлик даражаси таҳлил этилади;

- инфратузилманинг агрокластер фаолияти учун етишмайдиган элементларини яратиш учун мавжуд имкониятларни таҳлил қилиш;

- кластернинг муҳим иштирокчилари (ишлаб чиқарувчилар, таъминотчилар)нинг ўзаро ҳамкорлик даражасини аниқлаб олиш, истиқ-болли корхоналар раҳбарлари ўртасида сўровнома ўтказиш асосида кластернинг салоҳиятли иштирокчиларининг ўзаро ҳамкорлик қилиш даражаси аниқланади.

Агрокластер стратегиясининг самарадорлиги, ўз навбатида, рақобат устунлиги манбаига айланиб борадиган мамлакат, минтақа ва тармоқ хусусиятлари негизига қурилади. Ўзбекистон шароитида ҳудудий тармоқ хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, АСМнинг қуйидаги соҳалари бўйича кластер салоҳиятини баҳолаш зарур: чорвачилик мажмуаси, тўқимачилик, мева-сабзавот ва узумчилик ва ҳ.к. Табiiй-иқлим шароитларини эътиборга олган ҳолда, тармоқ хусусиятларига кўра рақобат устунлигига эга бўлган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига, экспорт бозорларига, ривожланган инфратузилма тизимига, тадқиқотчилик, кадрлар тайёрлаш базасига, тарихий тажрибага ва кластерлик тузилмасининг бошқа таркибий қисмларига эгадир.

Шундай қилиб, энг муҳими мамлакатни кластерли ривожлантиришнинг салоҳиятини баҳолаш билан чекланиб қолмай, балки унинг институционал асосларини ва ўзаро манфатли иқтисодий муносабатларни амалга ошириш механизмларини ишлаб чиқиш талаб этилади.

Фойдаланган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Андижон вилоятида мева-сабзавотчиликни кластер усулида ривожлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 752-сонли қарори 2018 йил 21 сентябрь

2. Портер М. Международная конкуренция: /Пер. с англ. / Под ред. и с предисловием В.Д. Щетинина. – М.: Междунар. отношения, 2005. – 859 с.

3. Waits M.J. The added value of the industry cluster. Approach to economic analysis, strategy development, and service delivery; Economic Development Quarterly, 14, 1 February 2000, P. 37.;

4. Мигранян, А.А. Теоретические аспекты формирования конкурентоспособных кластеров в странах с переходной экономикой / А.А. Мигранян // Вестник КРСУ. – 2002 - №3;

5. Swann P. A comparison of the dynamics of industrial clustering in computing and biotechnology / P. Swann, M. Prevezer // Research policy. – № 25. – Oxford, 1996. – P. 1139–1157;